

EMLÉKEZÉS VÁRKONYI PROFESSZORRA

Várkonyi professzor tanítványa vagyok én is - vallom büszkén mindhalálomig.

Tárgyilagosan, elfogultság, érzelmi megindultság nélkül nem szólhat tanítójáról, mesteréről a hálás tanítvány. A feledhetetlen emlékek eluralkodnak rajtam. Egyetemi éveim nagy élményeit, kedves és bölcs tanárom sugallta ideáljait, az általa hirdetett és általam elfogadott pedagógiai értékek rendjét nem állíthatták fejtetőre a felettünk elrohant évszázad zűrzavarái sem. Tudós tanárom pedagógiai eszméit nevelői pályám szorongatott éveiben is meg tudtam őrizni, mert ezek énem részévé váltak és erős volt bennem az akarat, hogy nem térek le arról a biztos útról, amelyen ő járt előttem.

Egyetemi éveim nagy élményeimnek emlékét egy emberöltőtől őriztem, éppen úgy mint a hajdani leckekönyvemet, amelyben 23 Várkonyi-óra szerepel, jóllehet akkor egy középiskolai tanárjelöltnek csupán ennek kis hányada volt kötelező. Azonban egyetemi éveim legmaradandóbb emlékeinek forrása Várkonyi professzor személyének varázsa és előadásainak érdekessége volt. Így a fél évszázadnál is hosszabb idő nem mosta el, hanem kikristályosította azokat a nyomokat, amelyeket a Várkonyival való tanár-tanítvány kapcsolatunk élményei véstek belém. Találkozásaink emlékeinek hitelességét minden ma még élő tanítványa kivétel nélkül igazolhatja.

Azok közé a szerencsés, volt hallgatók közé tartozom, akik már az egyetemi éveik kezdetén kifejezetten kötődtek Várkonyi professzorhoz. Már másodéves hallgató koromban bejelenttem neki, hogy középiskolai szaktárgyaim mellett főleg pszichológiával szeretnék foglalkozni. Ezt örömmel vette tudomásul. Ettől kezdve gyakran felkerestem órái után. Szívesen vette, ha mi, tanítványai, elkísértük a városba menet. Így kezdődött a később szorossá vált kapcsolatunk.

Lenyűgöző, és már az első pillanatra megkapó volt az a közvetlenség, egyszerűség, amellyel általában fogadott bennünket, tanítványokat. Magabiztossága, és a barátságos, minden sallangtól mentes modora, jól megfért egymással. Soha, egy pillanatra sem éreztük, hogy a "méltóságos Professzor úrral" beszélünk, amint ez más tanáraink esetében elég jellemző volt. Ezt a közvetlen légkört a tanár és a hallgató kapcsolatában Várkonyi személyének kisugárzó varázsa teremtette meg. Ilyen fesztelen atmoszférában könnyű volt a hallgatónak őszintén megnyilatkoznia, bátran kérdeznie. Kérdéseinket nemcsak szívesen vette, hanem önálló véleményünk megfogalmazását is igényelte. Ezzel szemben lebecsülte az

ötletszegény embereket. Émlékszem, hogy egy alkalommal szóba került egy volt középiskolai tanárom, akiről így nyilatkozott: "Ez az ember szellemi meddőségben szenved. Hogyan tanítja az ilyen tanár tanulóit gondolkodni, amikor ő maga is csak mások szavait szajkózza."

Várkonyi tehát nemcsak tudomásul vette, hogy számos hallgatója kötődik hozzá, hanem érdekelte őt, hogy mivel foglalkozunk, mit olvasunk. A kapcsolatok ápolását szolgálta az is, hogy több esetben saját könyveit adta nekem kölcsön. A csoportos kollokviumokat nem szerette, mert ebben személytelenné válik a tanár-hallgató kapcsolata, viszont azt sem titkolta, hogy így egymástól is tanulhatunk. Az is megtörtént velem, hogy a vizsgaidőszakban az egyetem folyosóján maga mellé vett és a lakásáig beszélgettünk a félévi előadásairól. A beszélgetés közvetlen volt. Inkább az érdekelte, milyen személyes tapasztalataim vannak, amelyek a gyermeklélektani előadások megállapításait konkrétan alátámasztják, vagy azok számomra esetleg további fejtegetésekre szorulóknak. Helyeselte, vagy kiegészítette, vagy korrigálta megállapításaimat. Maga is szeretett konkrét példákat mondani, de felhívta a figyelmünket arra, hogy az ember mindennapi tapasztalata sohasem független szubjektivitásától, így gyakran az ezekre alapozott megállapításaink, általánosításaink sem helytállóak. Viszont előadásai során többször is hangsúlyozta, hogy a tudományos kísérletre és módszeres megfigyelésekre épülő megállapításokat mindig alapos elemzéssel vessük össze a saját spontán tapasztalatainkkal.

Azonban nemcsak a hallgatók érezték szükségét a személyes kapcsolatoknak, hanem ő maga később is ápolta a kapcsolatokat. Örömmel vállalta például, hogy házassági tanúm legyen, és később is gyakran felkeresett munkahelyemen és otthonunkban.

A tanítványaihoz fűződő jó kapcsolata indított bennünket arra, hogy 1939-ben megalapítsuk a volt Várkonyi-tanítványok baráti körét. Az ötletet Dr. Somos Lajos az egri tanítóképző igazgatója is magáévá tette, sőt ő maga is szívesen vállalta a tagságot ebben a baráti körben, noha ő nem volt a szó szoros értelmében a professzor tanítványa. A baráti kör megalakulására több volt Várkonyi-tanítványt meghívtunk Egerbe. Három napig voltunk együtt, mialatt Várkonyi professzor és Cser János az egri pedagógusoknak két-két előadást is tartott. Várkonyi professzor maga kérte Cser János meghívását az egri találkozóra, noha Cser nem volt a professzor tanítványa, de igen jó kapcsolatokat tartottak fenn. Várkonyi kérésére Cser ismertette azt az elképzelését, hogyan lehetne Magyarországon általa elsőként alkalmazott spontán asszociációs módszerrel tovább folytatni a magyar gyermek szókincsének gyűjtését. (Cser János tanulmánya: A magyar gyermek szókincese. Gyakorisági és korszóttár. Budapest, 1939. A Magyar Pedagógiai Társaság kiadása.) Várkonyi úgy vélte, hogy Cser János kutató munkáját folytatni kellene, és ezt a baráti kör első programjává lehetne tenni, mivel Cser időközben más, országos feladatokba került. Így a további munkában

csak korlátozott mértékben tudott részt vállalni. A szó-kincsgyűjtéssel kapcsolatos felmérések költségeit Várkonyi saját jövedelméből akarta biztosítani. Tudta, hogy a munka nagyon időigényes, de bízott volt tanítványai lelkesedésében. Úgy gondolta, hogy - úgy mint Cser János - továbbra is a 10-14 éves tanulók körében kell a vizsgálatot elvégezni, azonban legalább 1000, vidéken lakó gyermeket kell bevonni a vizsgálatba.

A munka több helyen megindult. Mi Egerben kezdtük az adatgyűjtést és felmérést. A felmérések első eredményeit saját tanítványainkkal dolgoztuk fel. Az első részeredményről tájkoztattam Várkonyit. Sajnos, a háború közbeszólt. Várkonyi is 1940 októberében Kolozsvárra, új körülmények közé került.

A személyes kapcsolatot a háború befejezése után vettük fel újra. Felkerestük egymást Szegeden és Budapesten. A baráti kör újjászervezését Várkonyi a körülmények miatt nem tartotta időszerűnek, de jónak tartotta a kapcsolatok életbentartását. A 40-es évek végén ismét összejöttünk és ekkor említette Várkonyi, hogy a tanárképző főiskolák pedagógiai-pszichológiai tanszékeire volt tanítványai közül javasol (Kelemen László, Nagy Sándor, Geréb György) tanárokat a minisztériumnak. Hozzátette, hogy javaslatát a minisztérium magáévá tette. Remélte, hogy ez a megoldás lehetőségét teremthet a közös kutatás újrakezdéséhez. A magyar gyermek szókincsének gyűjtését őszintén kívánta. A körülmények azonban másként alakultak.

De térjünk vissza egyetemiei éveinkhez. - Várkonyi külső megjelenésében, magatartásában az öntudatos, határozott ember és tanár típusát állította elének. Lendületes járása, eleven, gesztikulációja, nyílt, bizalmat sugárzó tekintete, a szüntelen belső aktivitásról, a figyelemmé fokozódó, folytonos hajtóerőt jelentő, mindenre kiterjedő érdeklődéséről, és a problémák megoldását kereső, mély gondolkodásról tanúszkodott. Nemcsak maga mélyült el a legkülönbözőbb, egymást kiegészítő, vagy egymásnak ellentmondó pszichológiai-pedagógiai elméletek elemzésébe, hanem mindennek a lényegét nekünk is fel akarta tárni. Minden érdekelt a pszichológiában, amiben ötletet, újszerűt látott. Nagyra értékelte az új utakat kereső irányzatokat. Gyakorlót tanárjelölt koromban magánbeszélgetés során többen megkérdeztük tőle, hogy ő melyik pszichológiai irányzathoz tartozónak vallja magát, hiszen mindenkiről nagyon elfogulatlanul, tárgyilagosan szokott beszélni. Várkonyi kijelentette, hogy ő valójában egyik irányzat mellett sem kötelezte el magát fenntartás nélkül. Neki magának nincs ú.n. "saját iskolája". Sok haszonnal járhat, ha egy hallgató már az egyetemi évek alatt elmélyül valamely közelebről meghatározott témakörben. Ez azonban egyoldalúsághoz vezethetne. Az általános tájékozottság hiánya később megbosszulná magát. Ugyanakkor szükségesnek tartja, hogy a tanárképzés keretében a hallgatók ismerkedjenek meg a pedagógia és a pszichológia területén mindazzal, ami újszerű új ötlettel előbbre viszi a tudományt és az oktatási gyakorlatot. Ezt a felfogást tükrözték előadásai is, és erre utal-

nak a nála készült disszertációk sokféle témái.

Ez a nyitott és minden előre mutató befogadására irányuló szemléletmód készítette arra, hogy a gyermek és az ifjú fejlődésének, személyisége alakulásának, az ezzel összefüggő törvényszerűségekhez és a társadalom valóságos igényeihez jobban alkalmazkodó, új nevelési elképzelésekkel tüzetesen is foglalkozzon.

A XIX. sz. végén indult el, és a XX. sz. elején tovább erősödött az a törekvés, amely szorgalmazta, hogy a nevelés jobban vegye figyelembe a gyermek fejlődésének sajátosságait. Csakis az ezekre épülő nevelési és oktatási módszerek lehetnek igazán eredményesek. Igen érdekesek voltak azok az előadásai, amelyek Decroly elméletével, a Dalton-rendszerű iskolák problematikájával és ezeknek az iskoláknak a tapasztalataival foglalkoztak. Különösen a harmincas évek közepén érezte szükségét annak is, hogy felkeltse a figyelmet a hazánkban kevésbé ismert, és az iskolai oktatás módzereiben még egyáltalán nem érvényesülő gyermek- és életcentrikus módszerek iránt. Decroly pedagógiai rendszeréről (Assola Zoltánnal) készítettett doktori disszertációt. Ugyancsak kiemelt figyelmet szentelt John Dewey nevelési rendszerének is, amelyben a gyermek kreativitása kap szerepet. Várkonyi saját meggyőződésének igazolását látta abban, hogy Dewey is csak a gyermek fejlődésével szorosan, párhuzamosan haladó nevelést tartotta egyedül sikeresnek, amely a cselekvésben realizálódó gondolkodásra készíti a gyermeket. Ez a megmondolás volt a cselekedtető oktatásnak az alapja, amely eszmévé erősödött és elindítója lett a cselekvés iskolájának megvalósításáért folytatott kísérleteknek Amerikában, Európában és hazánkban is. Ezen a nyomdokon indult útjára Müller Márta irányítása mellett a családi iskola. Ugyancsak a tizes évek közepén, kétségtelenül Nagy László gyermeklélektani kutatásai és ezek eredményei hatására tett kísérletet Domokos Lászlóné olyan "új iskola"-modell kialakítására, amely a sajátosan magyar reformiskola típusa lehetett volna. Elsősorban ennek az utóbbi iskola-modellnek tapasztalatai készítettek Várkonyi professzort arra, hogy a fővárosihoz hasonló iskolatípussal kísérletezzen Szegeden. A "Kerti iskola" elnevezéssel megnyílt iskola Újszegeden a Tárogató utcában 1936 őszén királyi tanfelügyelői engedéllyel kezdte meg működését négy első osztályos gyermekkel. A házhoz szép, fás, gyepes, virágos kert tartozott. Dolch Erzsébet, aki tanítói és polgári iskolai tanári oklevéllel rendelkezett, alapos elméleti felkészültséggel, azonban csak iskolai tanítás során megszerezhető gyakorlati tapasztalatok nélkül, igen nagy lelkiismeretességgel két iskolai éven át vezette az iskolát. Az iskola költségeit Várkonyi egyetemi tanári és dékáni jövedelméből fedezte. Elsősorban az iskola anyagi problémái okozták annak korai megszűnését. S noha a tudományosan megalapozott felmérések és a tanfelügyelő jelenlétében megtartott vizsga - amelyen magam is résztvettem - egyértelmű eredményei azt igazolták, hogy a gyengébb adottságokkal rendelkező tanulók is, ismereteikben, írás-olvasási jártas-

ságukban és főleg önállóságban felülmúlták a hagyományos iskolák tanulóit, a kezdeményezésnek nem akadt folytatása Szegeden. Ennek az is egyik oka volt, hogy Várkonyi figyelmét inkább az elméleti problémák kötötték le, mint a tanulók aktivitására és az együttműködésre épülő oktatási módszerek, annak ellenére, hogy igen jó, közvetlen barátságot tartott fenn a Szegeden működő Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Gyakorló Polgári Iskolájával, Kratofil Dezsővel és tájékozódott a gyakorló iskolában folyó ilyen irányú törekvésekről. Ezekkel azonban elmélyültebben nem foglalkozott. Várkonyi csak 1937-től foglalkozott előadásaiban azokkal a tantervi utasításokkal, amelyek a magyar elemi népiskolákban is szorgalmazták a tanulók fokozott aktivitására és önállóságára épülő módszerek, eljárások alkalmazását. El látogatott a fővárosi pedagógiai szeminárium gyakorló iskolájába is és tájékozódott az ott alkalmazott új módszerekről.

Várkonyi fontosnak tartotta a pedagógia gyakorlati vonatkozásait. Azonban széleskörű érdeklődése ellenére mégis inkább az átfogó elméleti kérdések érdekelték, és ezeket előadásaiban igen gazdag forrásanyag felhasználásával minden oldalról igyekezett számunkra megvilágítani. Minden forrásra és szerzőre gondosan hivatkozott; a különböző szerzők megállapításait szembeállította egymással, és az általa választott szempont szerint rendszerezte azokat.

Közepes erősségű hangon adott elő, a lényeg kiemelését és megértését jól érvényesülő, de sohasem túlzott hangsúlyozással segítette. Az átlagosnál gyorsabban, de jól tagoltan beszélt. A szinte nélkülözhetetlen forrásmunkákban lapozva, más jegyzetet csak ritkán és mellékesen használva, éppen a spontán fogalmazás szépségével, életszerűségével lendületbe tudta hozni a hallgatók gondolkodását és mindvégig lekötötte figyelmüket. Úgy éreztük, hogy ő maga is élvezte az előadást. Azt is éreztük, hogy akkor az előadás témája volt a legfontosabb kérdés számunkra. Ha előadás közben gondolatunk elkalandozott, ez akkor is az előadás témájának fonálán indult élményeink világába. Néha maga is mellékvágányra tért, kissé elkalandozott a vezérfonaltól, ahova azonban gyorsan visszatalált. Megvallom, más tanároknak főleg a kora délutáni óráin - nem egyszer elaludtam. Két tanárom előadásain nem láttam soha semkit sem elaludni: az egyik Várkonyi, a másik Sik Sándor volt. Egyetemi éveink alatt e két professzor előadásainak szépsége és lendülete jelentette számomra az előadási stílus és mód eszményképét. Várkonyi előadására nekem mindig könnyű volt figyelni. Az óra végén soha nem éreztem magam fáradtnak, mert legtöbbször az élt bennem, hogy azt hallottam, amire éppen kíváncsi voltam. És Várkonyi tudta, hogy amiről beszél, az érdekli a hallgatóit. S ezért beszélt róla szinte lelkesedéssel.

Tudjuk, hogy Várkonyi a Klebelsberg miniszter által a szegedi egyetemen szervezett római katolikus világnézeti tanszékek (neveléstudomány, filozófia, irodalomtörténelem) egyikét töltötte be. Ennek ellenére soha nem hallottam tőle

olyan kijelentést, amely bármely más vallású, vagy világnézeti hallgatót kellemetlenül érinthette volna. Egy alkalomra tudok hivatkozni. Egyszer Sik Sándor indexaláírás közben jelenlétemben megdicsérte egyik hallgatóját, de a hallgató gomblyukában hivalkodó "csoda szarvas" (fajvédők jelvénye) jelvényre mutatva megjegyezte: "Ez nem illik magához!" Az esetet később elmondtam Várkonyinak, aki csupán ezt a megjegyzést tette: "Milyen igaza volt Sikkak!" Ez 1933-ban történt.

A világnézet és politika kérdésénél maradvá egy igen jellemző eseményre kívánok hivatkozni. Várkonyit - tudtommal egyik legközvetlenebb barátja, Zolnai Béla utódjaként az 1936/37. tanévre a bölcsészkar dékánjává választotta. A karon belüli személyi (bizonyosan politikai indítékkal is rendelkező) ellentétek miatt - mindezt nekem Várkonyi elmondta - nem tudtak megegyezni az 1937/38. tanévi dékán személyében. Kétségtelenül a szembenállók legalkalmasabb megoldásnak egybehangzóan azt tartották, hogy Várkonyi további egy évre vállalja a dékáni tisztséget. A kar tagjai egyetértésének csakis az lehetett a magyarázata, hogy a professzor a maga, mindenki által ismert aktív extravertált típusából következő nyitott magatartásával nemcsak szívesen fogadta a hozzá közeledőket, hanem a kapcsolatok felvételében gyakran maga volt a kezdeményező. A kapcsolatok felvételének ez a természetes, könnyed volta elfogadtatta őt tanártársaival is. Ezt az is elősegítette, hogy Várkonyiban a mértéktartó komolyság megnyerő derűvel találkozott. Határozottságában nem érezte a szigort, vagy az erőszakot. Tudott elutasítani, ha a helyzet úgy kívánta, de ilyenkor is tisztelte mások érzékenységét.

Sokat lehetne elmondani a humor iránti érzékről. Erre itt nincs lehetőség, noha ez jellemző volt rá.

Végezetül szólni kell arról, hogy Várkonyinak az egyetemen nem állt rendelkezésére egy megfelelő intézet és személyzet, amint ez más, számos professzor számára biztosítva volt. A hallgatóktól pedig csak annyit várhatott, amennyi idejükből, erejükből tellett. Így érthető volt, hogy az egri találkozáskor örömmel fogadta a baráti kör tervét, hogy közben folytassuk a magyar gyermek szókincsének gyűjtését és a gyermek figyelmének vizsgálatával foglalkozó kísérleteket, amelyeket szintén Cser János indított el. Úgy vélte, hogy ennek a kutatásnak is több bázisa lehetne az ország tanítóképző intézeteiben. A kecsgei intézetnek ígérkező kezdetet a háborús események miatt nem követte folytatás.

Várkonyi egyik feladatának tekintette, hogy hazánk neves pedagógusai munkásságának és személyének emlékét megörökítse. Ezért doktorandusaival több olyan disszertációt készítettett, amelyeket ezt a célt szolgálták. Így például Garamszegi Lubrich Ágost, Schneller István, Finánczy Ernő stb. pedagógiájáról.

Várkonyi is ezek közé az érdemes pedagógusok közé tartozik, akiről nemcsak volt tanítványai emlékeznek tisztelet-

tel és szeretettel, hanem a pedagógia és pszichológia története is.

Várkonyi professzor tanítványa vagyok - vallom életem végéig büszkén, hálásan - és boldog vagyok, hogy ezen az emlékünnepegen én is szólhattam első tanítványai nevében.